

STRUVE K.
DEUTSCHE HERRSCHAFT, UKRAINISCHER NATIONALISMUS, ANTIJÜDISCHE GEWALT: DER SOMMER 1941 IN DER WESTUKRAINE. – BERLIN; BOSTON: DE GRUYTER, 2015. – 739 S.

СТРУВЕ К.
НІМЕЦЬКЕ ПАНУВАННЯ, УКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛІЗМ, НАСИЛЬСТВО ПРОТИ ЄВРЕЇВ: ЛІТО 1941-ГО РОКУ У ЗАХІДНІЙ УКРАЇНІ. – БЕРЛІН; БОСТОН: ДЕ ГРОЙТЕР, 2015. – 739 С.

За останні роки, а особливо після та під впливом подій Євромайдану й російської агресії проти України в усьому світі різко зріс інтерес до нашої держави, її культури, історії. Це позначилося також і на посиленні уваги, розширенні спектру досліджень з історії України серед зарубіжних фахівців, зокрема німецьких. Так, однією з найбільш гострих не тільки в історіографічній площині, але й у сучасному політичному дискурсі стала

проблема взаємовідносин українських націоналістичних організацій, які діяли нелегально переважно на території тодішньої Польщі, із політичними та військовими колами Німеччини в період між Першою і Другою світовими війнами та в тому числі у ході останньої. Довгий час, зокрема впродовж майже півстоліття «холодної війни», ці проблеми залишалися поза увагою німецьких істориків, які вивчали різні аспекти минулого Східної Європи, СРСР, Другої світової на Сході, але чомусь оминали цю дражливу напевно і для авторів із Німеччини сторінку українсько-німецьких відносин.

В останнє десятиліття в німецькій історіографії у цьому напрямі відбувся певний прорив. З'явився ряд праць, в яких з'ясовуються відносини між організаціями українських націоналістів та німецькими структурами в роки обох світових воєн, а також у міжвоєнний період¹. До цієї тематики у своїй монографії «Німці та українці: 1914–1939» звернувся знаний німецький історик професор Гамбурзького університету Ф.Гольчевський², а також його учень Ґ.Россолінський-Лібе, котрий виконав докторську дисертацію, присвячену дослідженню життєвого та політичного шляху С.Бандери, і на її основі зробив декілька публікацій³. До речі, обидва автори в різний час презентували основні результати своїх студій у стінах німецького посольства в Києві відносно неширокому колу представників української громадськості. Ці презентації викликали неприхований інтерес і жваву дискусію

¹ Grelka F. Die ukrainische Nationalbewegung unter deutscher Besatzungsherrschaft 1918 und 1941/42. – Wiesbaden, 2005; Bruder F. «Den ukrainischen Staat erkämpfen oder sterben!» Die Organisation Ukrainischer Nationalisten (OUN) 1929–1948. – Berlin, 2007.

² Golczewski F. Deutsche und Ukrainer 1914–1939. – Paderborn, 2010; *Idem*. Shades of Grey: Reflections on Jewish-Ukrainian and German Ukrainian Relations in Galicia // The Shoah in Ukraine: History, Testimony, Memorialization / Hg. R.Brandon, W.Lower. – Bloomington, Indianapolis, 2008. – P.114–155.

³ Див.: Rossolinski-Liebe G. Stepan Bandera: The Life and Afterlife of a Ukrainian Nationalist: Fascism, Genocide, and Cult. – Stuttgart, 2014. Див. також: *Idem*. The «Ukrainian National Revolution» of 1941: Discourse and Practice of a Fascist Movement // Kritika: Explorations in Russian and Eurasian History. – 2011. – Vol.12. – №1. – P.83–114; *Idem*. Der Verlauf und die Täter des Lemberger Pogroms vom Sommer 1941: Zum aktuellen Stand der Forschung // Jahrbuch für Antisemitismusforschung. – 2013. – 22. – S.207–243.

серед присутніх, яка стосовно сприйняття результатів дослідження останнього автора переросла навіть у гостру суперечку всередині аудиторії та акцію протесту з боку активістів партії «Свобода» під стінами дипломатичного представництва.

Після того з'явилася ще одна цікава монографія, про яку йтиметься нижче. Це перероблена версія докторської дисертації, завершеної влітку 2013 р. на філософському факультеті Галле-Віттенберзького університету ім. Мартіна Лютера. Її автор Кай Струве (Штруве) в передмові сам наголошує на надзвичайній політичній гостроті обраної теми, зазначаючи, що «книга виходить у той час, коли початок німецько-радянської війни набуває особливого значення у зв'язку з новою війною, а саме збройним конфліктом на сході України. На його початку навесні 2014 р. поряд із поставками зброї та проникненням бойовиків із Росії відбувалася масована, украї сфальшована кампанія на російському телебаченні та у частині друкованих медіа. До провідних мотивів цієї кампанії належало те, що протестний рух Євромайдану взимку 2013–2014 рр., що завершився зміною уряду в Києві наприкінці лютого 2014 р., зображувався «фашистським заколотом» і практично повторенням німецького нападу на Радянський Союз 1941 р. Той факт, що ця кампанія в Росії та на сході України сприяла мобілізації бойовиків і розпалюванню збройного конфлікту, не в останню чергу обумовлювався тим, що вона зверталася до створених ще в радянські часи образів ворога в обличчі «українських фашистів» та бандерівців, які глибоко вкорінилися і продовжували існувати у частині пострадянського суспільства, а також поза ним» (с.V).

У розлозі вступу до свого дослідження автор поряд із характеристикою використаної джерельної бази та історіографії проблеми простежує також відображення цих подій в історичній пам'яті після Другої світової війни, яке було позначене імперсько-репресивною внутрішньою політикою СРСР і його протистоянням із країнами Заходу на міжнародній арені в умовах «холодної війни». Узагальнено картину історичної пам'яті цих подій К.Струве характеризує так: «Радянська пропаганда у сфальшований спосіб зображувала український націоналізм під час Другої світової війни, і зокрема керовану Степаном Бандерою частину Організації українських націоналістів (ОУН), як дітище німців. Вона представляла їх як «поплічників» німецьких катів під час брутального німецького панування над українцями. Вона приписувала їм, з одного боку, ті злочини, в яких вони не були винними, водночас як їхні справжні злочини проти поляків та євреїв лише в незначній мірі бралися до уваги. Її метою було не встановлення історичної істини, а створення образу ворога. Натомість у Західній Україні, в якій створена ОУН Українська повстанська армія після нової радянської окупації влітку 1944 р. вела багаторічну партизанську війну, збереження позитивних спогадів про бандерівську ОУН та повстанську армію було актом продовження опору брутальному радянському пануванню тут. Обидва фактори є поясненням того, чому диференційована критична дискусія навколо злочинів радикальних націоналістів в Україні до цього часу мала місце лише в незначній мірі у вузьких колах інтелектуалів. З одного боку, образу ворога в радянській традиції і надалі протистоїть некритична героїзація українських націоналістів – з іншого» (с.V).

Автор ставить за основну мету свого дослідження з'ясувати причини проявів насильства з боку місцевого населення та його зв'язок із німецькими акціями. Це дослідження підхоплює питання, яке постало після виходу книги Я.Т.Гросса про погром у польському містечку Єдвабне й запеклих суперечок унаслідок цього серед польської громадськості та набуло великої уваги також і в міжнародних наукових колах⁴. Насильницькі дії з боку місцевого населення мали місце у значних обсягах

⁴ Gross J.T. Sąsiedzi: Historia zagłady żydowskiego miasteczka. – Sejny, 2000.

лише в тих областях між Балтійським і Чорним морями, які на підставі пакту Гітлера – Сталіна були зайняті Радянським Союзом у вересні 1939 та у червні 1940 рр.

Рецензована праця розглядає серед інших територій переважно українську Східну Галичину, котру після радянської окупації Східної Польщі у вересні 1939 р. разом із сусідньою Волиною приєднали до Української Радянської Соціалістичної Республіки. При цьому, як наголошує сам К.Струве, «на тлі дуже суперечливих тлумачень того, що відбувалося влітку 1941 р., у центрі уваги пропонованого дослідження знаходиться мікроісторична, майже криміналістична реконструкція підготовки, мотивів і ходу злочинів, а також груп злочинців, жертв та кількості жертв» (с.5–6).

Прискіпливе вивчення й детальна реконструкція тих подій, в яких переплітаються та накладаються різні історичні контексти, фактори, взаємодії учасників, можливі, на думку автора, лише на основі залучення великої кількості найрізноманітніших джерел (с.38). Першу їх групу становлять спогади євреїв, яким пощастило пережити ті жахливі події, зібрані Єврейською історичною комісією в Польщі, починаючи вже з 1945 р. – загальна кількість їх складає майже 7200 звітів. Крім того, до цієї групи відносяться спогади, що зібрані та зберігаються в інших місцях, наприклад в архіві «Яд Вашем» в Єрусалимі, або ж опубліковані мемуари. До неї належать теж книги спогадів окремих єврейських громад у Польщі, котрі публікувалися впродовж 1950–1980-х рр. Подібний характер мають і книги спогадів українських громад більшості районів Східної Галичини, що виходили з 1950-х рр. у США переважно як частина серії «Український архів» Наукового товариства ім. Шевченка.

Усвідомлюючи, що «спогади не надають ані повної, ані об'єктивної картини подій» (с.39), автор удається до зіставлення їх із другою великою й уже достатньо відомою групою джерел – документами, які мають німецьке походження, а отже безпосередньо відображають діяльність військових і поліцейських окупаційних органів. Центральне значення тут мають опубліковані в документальному збірнику «Повідомлення про події у СРСР керівників поліції безпеки та СД» («Ereignismeldungen UdSSR des Chefs der Sicherheitspolizei und des SD») документи айнзатцгруп, які організували та здійснювали в переважній більшості криваві розправи на окупованих територіях, спрямовані в першу чергу проти євреїв. Важливу інформацію містять також матеріали судових розслідувань і процесів над нацистськими воєнними злочинцями, зокрема командирами та службовцями айнзатцгруп, інших підрозділів поліції та СС, які проводилися західнонімецькою юстицією наприкінці 1950 – на початку 1960-х рр., а також пізніше в 1970–1980-х рр. у НДР. Іншою важливою підгрупою джерел німецького походження, використаних автором, стали опубліковані та неопубліковані документи німецьких збройних сил – вермахту.

Третю велику групу джерел складають документи радянського походження: матеріали Надзвичайної державної комісії з розслідування злочинів німецько-фашистських окупантів на території СРСР, судових процесів над воєнними злочинцями, які автор використовував переважно у формі копій, зроблених спеціально для архіву Меморіального музею Голокосту у США. Четверта група джерел складається з документів та спогадів українських націоналістів, і зокрема з матеріалів підпільного архіву ОУН(б), що зберігається у Центральному державному архіві вищих органів влади та управління України.

Досліджувані у цій праці події насильства пов'язані з рядом історіографічних контекстів. До них належать студії з історії Голокосту, ролі вермахту у війні на винищення, але також ставлення місцевого неєврейського населення до німецької окупації та його роль у вбивствах євреїв. Важливе значення мають дослідження про радикальний український націоналізм, зокрема про ОУН, про українсько-

німецькі відносини перед та під час Другої світової війни, а також про радянський режим у 1939–1941 рр. та злочини влітку 1941 р. Автор дає у своїй праці досить детальний критичний аналіз наукових розробок і публікацій в усіх вказаних вище контекстах, проведених та опублікованих у різних країнах різними мовами: німецькою, англійською, польською, українською, російською, єврейською. Опрацювання літератури і джерел на івриті та їдиш було зроблено, як вказує сам автор, за участі та допомоги знавців цих мов.

Досить велику увагу К.Струве приділяє аналізу відповідних до теми праць як дослідників з української діаспори, так істориків з України. Найбільш гострі суперечки між українськими та зарубіжними фахівцями, підкреслює він, «виникають стосовно ролі ОУН. У той час, як єврейські історики акцентують увагу на кількості та масштабах погромів і підкреслюють роль ОУН⁵, дослідники з української діаспори не розглядають антисемітизм як значний фактор в політиці ОУН. Безчинства, спрямовані проти євреїв, вони інтерпретують у першу чергу як реакцію на радянські вбивства в'язнів і вказують на співпрацю євреїв із радянським режимом. До того ж вони підкреслюють участь поляків у насильницьких діях. Також і в академічному дискурсі можна зустріти аргументи, що слід цікавитися не лише участю українців у погромах проти євреїв, але й також участю євреїв у радянських злочинах»⁶ (с.10–11).

Перші підходи до критичного обговорення питання погромів 1941 р., відзначає К.Струве, з'явилися в Україні вже з середини 1990-х рр. «Так, у 1996 р. історик Ярослав Грицак, який працював тоді у Львівському університеті, закликав до більш точного і критичного дослідження насильницьких дій українців проти євреїв у Другій світовій війні, включаючи також погроми літа 1941 р.⁷ З огляду на те значення, яке Голокост як транснаціональний об'єкт історичної пам'яті набув, починаючи з 1980-х рр. у західному світі, не дивно, що подальші імпульси для дослідження надходили від авторів із Заходу. Так, Джон-Пол Химка, який викладає українську історію в канадському Едмонтоні, у своїй опублікованій у 1997 р. статті критично розглянув питання про українську участь у Голокості⁸. Позиція ОУН улітку 1941 р. стосовно євреїв стала темою публікації Карела Беркгофа й Марка Царинника, яка привернула до себе велику увагу та водночас викликала гострі заперечення. Автори приводять у ній цілий ряд джерел періоду весни – літа 1941 р., які свідчать, що провідні політики ОУН(б) схвалювали німецькі підходи стосовно євреїв⁹. Так, із цим у двох великих статтях сперечалися не лише Тарас Гунчак і Володимир Косик, а й український історик Володимир В'ятрович, який узяв тези Царинника та Беркгофа за відправний пункт свого великого,

⁵ *Friedman Ph.* Ukrainian-Jewish Relations During the Nazi Occupation // *Journal of Jewish Social Science.* – 1958/1959. – 12. – P.274–276; *Weiss A.* Jewish-Ukrainian Relations in Western Ukraine During the Holocaust // *Ukrainian-Jewish Relations in Historical Perspective* / Hg. P.J.Potichnyj, H.Aster. – Edmonton, 1990 (спочатку опубліковано в 1988 р.). – P.409–420.

⁶ *Bilinsky Ya.* Methodological Problems and Philosophical Issues in the Study of Jewish-Ukrainian Relations During the Second World War // *Ukrainian-Jewish Relations in Historical Perspective.* – P.376; *Hunczak T.* Ukrainian-Jewish Relations during the Soviet and Nazi Occupations // *Ukraine during World War II: History and its Aftermath: A Symposium* / Hg. Yu.Boshyk. – Edmonton, 1986. – P.39–44.

⁷ Однак він залишився відносно некритичним стосовно заяв представників ОУН(б) повоєнного часу, передусім Я.Стецька (див.: *Грицак Я.* Українці в антиєврейських акціях у роки Другої світової війни // *Ї: Незалежний культурологічний часопис.* – 1996. – №8. – С.60–68; див. також: *Його ж.* Нарис історії України: Формування модерної української нації XIX–XX ст. – К., 1996. – С.237 і далі).

⁸ *Himka J.-P.* Ukrainian Collaboration in the Extermination of the Jews During the Second World War: Sorting Out the Long-Term and Conjunctural Factors // *Studies in Contemporary Jewry.* – 1997. – An Annual 13. – P.170–189.

⁹ *Berkhoff K.C., Carynnyk M.* The Organization of Ukrainian Nationalists and Its Attitude toward Germans and Jews: Iaroslav Stets'ko's 1941 *Zhyttiepyis* // *Harvard Ukrainian Studies.* – 1999. – 23. – P.149–184.

опублікованого у форматі книги, дослідження щодо ставлення ОУН(б) до євреїв¹⁰. Підхід В'ятровича полягає по суті в некритичному ставленні до документів ОУН(б) і спогадів, які залишили по собі її активісти. Не дивно, що автор у такий спосіб доходить висновку, що утиски та репресії стосовно євреїв мали місце лише з боку польської держави, у радянський час та від німців, але аж ніяк не від українських націоналістів¹¹. В'ятрович у своїх оцінках подій літа 1941 р. повторює судження провідних представників ОУН(б), і в першу чергу Ярослава Стецька, який після Другої світової війни стверджував, що не євреї були метою екзекуцій та покарань із боку ОУН(б), а носії й колабораціоністи радянського режиму»¹² (с.14–15).

Важливим, за словами автора, внеском у вивчення історії ОУН та її діяльності під час війни стали в Україні результати роботи створеної в 1997 р. Урядової комісії з дослідження діяльності ОУН та УПА. Ця комісія сформувала робочу групу істориків, які працювали в академічному Інституті історії України під керівництвом С.Кульчицького. Крім «заключних висновків» у результаті роботи комісії в 1998–2004 рр. було опубліковано 27 томів монографій, бібліографічних і документальних видань про ОУН та УПА. Деякі з них стали дуже великою підмогою у проведенні дослідження німецького історика. Це стосується в першу чергу монографії І.Патриляка про військову діяльність ОУН(б) між 1940 і 1942 рр., тобто передусім про підпільні структури на окупованих Радянським Союзом територіях та їх дії після німецького нападу 22 червня 1941 р.¹³ (с.19–20).

Автор відзначає також науковий внесок ще ряду сучасних українських істориків у дослідження проблеми причин і проявів насильства літа 1941 р. у Західній Україні, зокрема С.Грачової, Ж.Ковби, І.Біласа, О.Зайцева, Г.Касьянова та ін.

За своїм основним змістом праця К.Струве складається з двох великих частин. У першій, яка охоплює майже 150 стор., досліджуються відносини між німцями й різними українськими групами до 22 червня 1941 р. та їх відповідні плани, підготовчі заходи перед війною. Ця частина висвітлює також акції насильства впродовж вересня 1939 р., що дає можливість авторові порівняти події літа 1941 р. з іншими проявами колективного насильства під час зміни політичних режимів. У другій основній частині монографії, яка охоплює понад 450 стор. тексту, увагу зосереджено на висвітленні насильницьких акцій у понад 30 великих і середніх містах, а також у ряді сіл у перші тижні після німецького нападу. Майже половину цієї другої основної частини тексту присвячено реконструкції й аналізу подій у Львові.

У результаті великої і скрупульозної дослідницької роботи автор доходить висновків:

1. Загальне число жертв єврейського населення від насильницьких акцій на Східній Галичині коливається в межах від 7295 до 11 309 осіб. Це відповідає частці від 1,35% до 2,1% всього єврейського населення, яке на той час проживало тут (близько 540 тис. людей). Якщо з цієї кількості жертв вирахувати число тих смертей, що стали результатом кривавих розправ винятково дивізії СС «Вікінг», то кількість смертей євреїв, до яких було причетне місцеве українське населення, знаходиться в межах від 3015 до 4359 осіб. Це відповідає частці від 0,6% до 0,82% всього єврейського населення Східної Галичини (с.671).

¹⁰ В'ятрович В. Ставлення ОУН до євреїв: Формування позицій на тлі катастрофи. – Л., 2006. Указані критичні обговорення з'явилися у журналі, який видає В.В'ятрович. Див.: Косик В. Гарвард патронує ненаукові методи історичного дослідження // Український визвольний рух. – 2003. – №1. – С.176–189; Гунчак Т. Проблеми історіографії: історія та її джерела // Там само. – 2005. – №4. – С.252–263.

¹¹ В'ятрович В. Ставлення ОУН до євреїв... – С.100 і далі. Критику цієї праці див.: Курило Т., Химка І. Як ОУН ставилася до євреїв? Роздуми над книжкою Володимира В'ятровича // Україна модерна. – 2008. – 13(2). – С.252–265.

¹² В'ятрович В. Ставлення ОУН до євреїв... – С.55–69.

¹³ Патриляк І. Військова діяльність ОУН(Б) у 1940–1942 рр. – К., 2004.

2. Проведене дослідження дозволило авторів в певній мірі виокремити декілька основних «ідеально типових» контекстів (взаємозв'язків сукупності відносин і факторів) насильницьких дій за участі місцевого населення. Це, по-перше, виявлення й демонстрація трупів в'язнів у радянських тюрмах із числа місцевого населення, замордованих охороною при відступі Червоної армії, що було використано німецькою поліцією та підрозділами СС для підбурювання місцевого населення на вчинення розправ над євреями, яких насильно зганяли до тюрем для винесення тіл та інших робіт. Найбільш повно задокументованим прикладом цього К.Струве розглядає події у Львові 1 липня 1941 р. Другим провідним контекстом насильницьких дій проти євреїв із боку місцевого населення було покарання та усунення прихильників радянського режиму, а отже ворогів нової української влади, яке ініціювали та організовували місцеві групи ОУН(б). По-третє, такі безчинства здійснювалися в руслі відзначення зміни влади та очікуваного утворення української національної держави. По-четверте, при вчиненні каральних акцій айнзатцгрупи СС, підрозділи німецької поліції, дивізія СС «Вікінг», як правило, залучали сили української міліції для пошуку євреїв та їх конвоювання до певних місць збору. Це також штовхало членів українських формувань, а нерідко й цивільних осіб із числа місцевого населення до співучасті в таких злодіяннях. Однак у більшості конкретних випадків різні контексти не проявлялися ізольовано, а накладалися один на одного (с.672–675).

3. У рамках різних контекстів дослідник виокремлює три центральних мотиви вчинення насильства. Перший полягав у сприйнятті євреїв як опори й тих, хто користувався вигодами радянського режиму, зокрема щодо західноукраїнських земель у 1939–1941 рр. Це обґрунтовувало вбивства та насильства як із боку німців, так і місцевого населення. Але подібне бачення євреїв мало давнє походження, яке далеко виходило за межі досліджуваного регіону й було пов'язане із загальноєвропейськими конфліктами навколо історії єврейської емансипації. Воно полягало в конфлікті між ліберальними та лівими, з одного боку, і консервативними, а пізніше радикально-націоналістичними силами – з іншого, та відповідним їх ставленням до євреїв, єврейської емансипації. Але в ОУН і серед українських націоналістів таке сприйняття євреїв було пов'язане ще й із тим, що на українських землях у царській Росії та, відповідно, у СРСР євреї асимілювалися у середовищі російських мови й культури. Ось ще тому українці сприймали їх як опору «москалів» (с.675–677). Другий мотив мав, так би мовити, національно-державний характер, і полягав у тому, що чисельні насильницькі акції, у ході яких групи ОУН заплановано хапали чи вбивали уявних або справжніх носіїв радянського режиму, розглядалися як внесок у побудову якомога більш однорідної української національної держави (с.677). Третій мотив був пов'язаний із поширенням у християнській народній культурі спотвореним образом євреїв. «Чутки про те, який вигляд мали жертви радянських розправ, як це найвиразніше можна було побачити у Львові, нагадували поширювані ще з періоду середньовіччя звинувачення у вчиненні євреями ритуальних убивств, що ще в ранні часи нерідко спричиняло насильницькі безчинства проти євреїв. Особливо яскраві приклади цього дають задокументовані в різних варіантах чутки про розп'ятих священників та прибитих цвяхами до стіни дітей» (с.677).

Усі ці три мотиви, котрі мали різне хронологічне походження – середньовіччя, пізній новий час і найостанніші місяці та дні панування у Західній Україні радянського режиму, проявлялися і впливали на поведінку людей також не ізольовано, а нашаровувалися один на одного. К.Струве приводить у цьому зв'язку спостереження

свого попередника – американського історика Т.Снайдера, який у своїй праці «Криваві землі: Європа між Гітлером і Сталіним» пояснив погроми літа 1941 р. як напшарований ефект радянського й німецького панування над цими територіями (с.678). Водночас кількість та глибина цих історичних «шарів часу» (визначення Р.Козеллека) значно більші, а їх взаємовпливи – набагато складніші, ніж на це вказав Т.Снайдер. «Це був взаємозв'язок виникнення національних рухів, їх конкуруючих територіальних претензій і нарешті передумов того, що з усього цього у ХХ ст. розвилися радикальні течії націоналізму, для яких застосування насильства здавалося легітимним засобом побудови гомогенної національної держави», – формулює один зі своїх заключних висновків К.Струве (с.679).

В останній частині праці автор провів порівняння досліджуваних подій літа 1941 р. на Східній Галичині з іншими територіями, зайнятими Радянським Союзом у вересні 1939 (Волинь, Західна Білорусія) та влітку 1940 (Прибалтика, Північна Буковина, Бессарабія), які у червні – липні 1941 р. були окуповані німцями та їхніми союзниками. Це дозволило йому виразніше виявити мотиви й особливості насильницьких дій проти євреїв у різних регіонах. Так, найбільш кривавими насильницькі акції були в Північній Буковині та Бессарабії, де частка жертв серед євреїв у перші тижні становила понад 6,5%. Основна відповідальність за високий рівень насильств і велику кількість жертв тут лежала передусім на румунських військових та поліцейських, котрі мали ясні наміри «очистити» цей край від євреїв (с.688–689). Із погляду радикальності програмних положень місцевих націоналістичних організацій та й масштабу насильства проти євреїв, то вони були вищими в литовських націоналістів, аніж в українському випадку (с.690). Але у цілому в усіх цих регіонах «сприйняття євреїв як носіїв та прихильників радянського панування і спроби побудови національної держави місцевими повстанцями у ході зміни влади були центральним мотивом для здійснення насильницьких дій проти євреїв» (с.691).

Загалом, підбиваючи підсумки аналізу змісту рецензованої праці К.Струве, слід зазначити, що це велике, виконане на широкій і різнобічній джерельній базі, сповнене дуже детальними конкретно-історичними фактами дослідження, де враховано основні здобутки, дискусії та суперечки в міжнародній історіографії проблеми, стало новим значним внеском у реконструкцію й осмислення нетривалих за часом, але дуже політично резонансних і сьогодні трагічних подій літа 1941 р. в українській Галичині. Попри те (а може якраз і саме тому), що деякі з реконструйованих автором на рівні мікроісторії подій та їх пояснення можуть викликати болюче несприйняття в деякого з українських читачів чи навіть гостре заперечення в українських колег-істориків, ця праця сучасного німецького дослідника варта того, щоб бути перекладеною українською мовою й, таким чином, дати можливість вітчизняним дослідникам і широкому загалу познайомитися з цим поглядом іззовні на драматичні події в новітній історії України, німецько-українських відносинах та й у всесвітній історії загалом. Це може послужити імпульсом для більш глибокого, повного осмислення як недавнього минулого України, так і її перспективного цивілізаційного шляху до об'єднаної Європи й належного їй місця у сучасному світі.

Олександр Іванов

кандидат історичних наук,
доцент кафедри нової та новітньої історії зарубіжних країн,
Київський національний університет ім. Т.Шевченка
(Київ, Україна), aivanov050@gmail.com